

Jan Kunowski, *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, oprac. W. Walczak i K. Łopatecki, wstęp K. Łopatecki, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, Białystok 2007, ss. 263, ISBN 978-83-925772-4-9.

Wojny o *Dominium Maris Baltici* epoki nowożytnej to jedne z najważniejszych konfliktów tamtych czasów. Wśród nich poczesne miejsce zajmuje konflikt w łonie rodziny Wazów, który zdominował w dużej mierze historię Rzeczypospolitej w XVII w. Pierwsza jego faza rozgrywała się w latach 1600–1629, głównie na terenie Inflant. Momentem przełomowym tego okresu był rok 1621. Wówczas to król szwedzki Gustaw II Adolf, wykorzystując trudną sytuację Rzeczypospolitej, zajętej odpieraniem ataku Turcji, zdobył Rygę, największe miasto w regionie. Opanowanie miasta oddawało w posiadanie Szwecji praktycznie całą prowincję. Odniesienie tak dużego sukcesu doprowadziło do złamania dotychczasowej równowagi w konflikcie Wazów. Wraz z reformami króla szwedzkiego, mającymi bezpośrednie przełożenie na jego kolejne triumfy, spowodowało to, iż szala zwycięstwa w wojnie zaczęła powoli przechylać się na stronę szwedzką.

Niezwykle ważną kampanię roku 1621 przedstawił w swoim krótkim literackim dziele zatytułowanym *Ekspedycja inflantska przeciwko Gustawowi Adolfowi* żołnierz i pisarz, Jan Kunowski. Opisał on przede wszystkim oblężenie Rygi, próbę odsieczy hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła dla obleganego miasta oraz wyprawę referendarza litewskiego Aleksandra Korwina Gosiewskiego do Kokenhauzu. Podczas tej wyprawy Litwinom udało się rozbić liczący kilka kornetów oddział szwedzkiej kawalerii, wysłanej w celu opanowania właśnie Kokenhauzu. Utwór Kunowskiego, znajdujący się w zbiorach Skoklostersamlingen (dział: Polska brev och handlingar) przechowywanych obecnie w Kungl. Riksarkivet w Sztokholmie, pozostawał bliżej nieznanym. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż inne dzieła Kunowskiego, dotyczące spraw smoleńskich, wydała zaledwie rok wcześniej Marta Kacprzak. Wschodnia tematyka nie pozwoliła wówczas na dołączenie do drugiego tomu *Poloników* w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji *Ekspedycji inflantskiej* i innych drobniejszych dzieł Kunowskiego¹. Dlatego należy pochwalić inicjatywę Wojciecha Walczaka i Karola Łopateckiego opublikowania źródła.

Poza samym dziełem Jana Kunowskiego, liczącym w zasadzie kilkanaście stron, Walczak i Łopatecki umieścili w wydaniu duży objętościowo wstęp oraz jeszcze większy aneks. W pracy znaleźć można również kilka ilustracji, wykaz nazw miejscowości inflanckich występujących w tekstach źródłowych, słownik wybranych wyrazów staropolskich, a także skorowidz nazwisk oraz nazw miejscowych i etnicznych.

Zacznijmy od wstępu, który jest bez mała cztery razy większy od tytułowego dzieła. Przedstawiono w nim *Ekspedycję inflantską* Jana Kunowskiego jako źródło historyczne, postać samego autora, przygotowania do wojny w 1621 r., samą wojnę oraz problematykę tzw. rewolucji militarnej. Imponująco prezentuje się opis *Ekspedycji* jako źródła. Jego autor K. Łopatecki włożył dużo pracy w ten fragment wstępu. Znajdujemy tam opis okoliczności powstania utworu J. Kunowskiego oraz charakterystykę *Ekspedycji* jako świetnego źródła do poznania nie tylko kampanii 1621 r., ale również szeroko pojętej kultury Litwy pierwszej połowy XVII w. Podobnie wygląda sprawa z ukazaniem osoby nieznanego do tej

¹ *Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku*, wyd. M. Kacprzak, [in:] *Polonika w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji*, t. 2, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2006.

pory historiografii J. Kunowskiego, wiernego obywatela Rzeczypospolitej, klienta rodziny Gosiewskich, żołnierza oraz poety. Jest to tym bardziej godne odnotowania, że Marta Kacprzak, wydawca innych prac Kunowskiego, nie przedstawiła szerzej jego osoby².

Następne części wstępu poświęcone zostały przygotowaniom do wojny oraz samym działaniom wojennym. Ukazano w nich okoliczności wznowienia walk w Inflantach, a także ich przebieg. Autor przedstawił oblężenie Rygi przez Gustawa Adolfa, zakończone zdobyciem miasta przez szwedzkiego króla. Następnie opisano walki polsko-szwedzkie w księstwie Kurlandii i Semigalii, gdzie pomimo starań hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła szwedzkiemu władcy udało się opanować stolicę tegoż księstwa, Mitawę. Daleszą część opisu działań zbrojnych poświęcono wyprawie Aleksandra Korwina Gosiewskiego do Kokenhauzu, której zwieńczeniem było zwycięskie dla polskiej (litewskiej) strony starcie pod Kropimojzą (niem. Kroppenhof). Na tym wydarzeniu K. Łopatecki (podobnie jak J. Kunowski) zakończył omawianie kampanii roku 1621.

Na dobrze prezentującym się przedstawieniu przygotowań do kampanii 1621 r. i jej samej cieniem kładzie się jednak problem wykorzystanych źródeł i opracowań. Autor pisząc tę część wstępu, posłużył się przede wszystkim materiałami polskiej proveniencji, co poskutkowało oczywiście ukazaniem interesujących nas kwestii głównie z jednej, czyli polskiej (litewskiej) perspektywy. W obszernym omówieniu problemów kampanii polsko-szwedzkiej w 1621 r. zabrakło wykorzystania w większym stopniu licznych szwedzkich źródeł i opracowań. Znajdujemy wprawdzie kilka przypisów do prac szwedzkich (dokładnie 3), ale jest to stanowczo za mało. Przykładowo, podstawowe opracowania, bardzo szczegółowo przedstawiające działania wojenne, *Sveriges krig* oraz *Kungl. Svea livgardes historia* wspomniane są tylko raz (we wspólnym przypisie)³. W obszernym omówieniu przygotowań do wojny oraz jej samej daje się zauważyć brak monumentalnego wydawnictwa źródłowego *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvelxling*⁴, prac Georga Ericssona⁵, Bertilla Thyressona⁶, Ragnara Liljenthala⁷ oraz Axela Norberga⁸. Skutkuje to niewystarczającym przedstawieniem planów i działań strony szwedzkiej, która posiadała w końcu inicjatywę podczas omawianej kampanii.

Braki w szwedzkich źródłach i opracowaniach to nie jedyne niedostatki, jakie widzimy w przedstawieniu przygotowań do wojny i samych działań wojennych w 1621 r. Autor

² Ibid., s. 14–15.

³ *Sveriges krig. 1611–1632*, Bd. 2: *Polska kriget*, Stockholm 1936; B. Barkman Bertill, S. Lundkvist, *Kungl. Svea livgardes historia*, Bd. 3:1: *1611–1632*, Stockholm 1963. Cytowany jest również Abraham Cronholm, niestety błędnie, A. Cronholm, *Sveriges historia under Gustaf Adolfs regering*, Del. 1, Stockholm 1857, s. 400. Były książę kurlandzki Wilhelm rzeczywiście wystąpił do króla szwedzkiego o wsparcie, ale w latach 1616–1617. W 1621 r. to Gustaw Adolf prosił księcia o współpracę (B. Thyresson, *Sverige och det protestantriska Europa från knäredfreden till Rigas Erövring*, Uppsala 1928, s. 201; M. Balcerek, *Oblężenie Rygi w 1621 roku*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* (dalej cyt. SMHW), t. 45: 2008, s. 15).

⁴ *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvelxling*, Afd. 1–2, red. P. Sondén, C. G. Styffe, Stockholm 1888–1900.

⁵ G. Ericsson, *Gustav II Adolf och Sigismund 1621–1623*, Uppsala 1928.

⁶ B. Thyresson, op.cit.

⁷ R. Liljedhal, *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*, Uppsala 1933.

⁸ A. Norberg, *Polen i svensk politik 1617–1626*, Stockholm 1974. W przypisach widzimy jedynie artykuł Norberga o Gustawie II Adolffie, wydany po polsku: A. Norberg, *Gustav II Adolf a Polska – studium historiograficzne*, SMHW, t. 19: 1973, cz. 2, s. 5–17.

wstępu wykorzystał współczesny artykuł Erika Jekabsona⁹, ale nie sięgnął do dawnych kronik inflanckich Thomasa Hiärna¹⁰ i Bodeckera¹¹, gdzie odnaleźć można bardzo wiele interesujących wzmianek o walkach w 1621 r. Przydałoby się to szczególnie podczas opisywania oblężenia Rygi, do którego obydwaj źródła są wręcz obowiązkową lekturą. K. Łopatecki przedstawiając przygotowania do niego, próbuje ukazać stan fortyfikacji zamku w Dünamünde (Dyament, Dźwinoujście, łot. Vecā Daugavgrīva), twierdzy położonej u ujścia rzeki Dźwiny do morza, w pobliżu Rygi. Na podstawie ilustracji odnalezionej w Kungl. Krigsarkivet w Sztokholmie formułuje on tezę o przebudowie fortyfikacji zamku. Problem w tym, iż ilustracja przedstawia plan innej twierdzy, zbudowanej przez Szwedów na zachodnim brzegu Dźwiny, która również nosiła nazwę Dünamünde. Czasami dla odróżnienia nowej budowli od starej określano ją mianem Neumünde (łot. Neimīndes)¹².

Ostatnią częścią wstępu jest rozdział zatytułowany *Rewolucja militarna*. K. Łopatecki włożył w opisanie bardzo ważnego i ciekawego zagadnienia historii wojskowej okresu nowożytnego dużo pracy. Ukazano tutaj przemiany, jakie zaszły w prowadzeniu wojen od XVI do pierwszej połowy XVII w. Jest to szczególnie istotne w celu zrozumienia miejsca, w którym znajdowała się szwedzka i polsko-litewska sztuka wojenna w 1621 r. Autor trafnie zauważa, że armia szwedzka podczas tej kampanii nie przypominała jeszcze tej świetnie działającej maszyny wojennej, jaką można było obserwować w trakcie późniejszych konfliktów. W 1621 r. mamy do czynienia z niedoświadczonym żołnierzem szwedzkim, dowodzonym przez równie mało obytego i ostrożnego Gustawa Adolfa, który za kilka lat będzie jednym z najlepszych dowódców w wojnie trzydziestoletniej. W opisie rewolucji militarnej autorstwa K. Łopateckiego dziwi tylko trochę fakt pominięcia polskojęzycznych prac poświęconych temu zagadnieniu¹³.

Po długim wstępie zamieszczono stosunkowo krótką *Ekspedycję Inflancką przeciwko Gustawowi Adolfowi*. Tytułowe dzieło J. Kunowskiego jest wierszowanym utworem opisującym kampanię polsko-szwedzką roku 1621. Interesujące nas wydarzenia zostały przedstawione w sposób bardzo barwny, a przy tym niezwykle szczegółowy. Osądy autora *Ekspedycji* w stosunku do sytuacji politycznej i do działań wojennych są niezwykle trafne. „Wiarygodność źródła należy ocenić bardzo wysoko. Po pierwsze Jan Kunowski był naocznym świadkiem i jako żołnierz – bezpośrednim uczestnikiem opisywanych wydarzeń. Po drugie autor stworzył własne podstawy etosu historyka-pamiętnikarza” (s. 18).

Wydawcy oprócz *Ekspedycji* opublikowali w aneksie kilka listów i jeden dokument, będących dla niej świetnym uzupełnieniem. Zamieszczone materiały dotyczą przede wszystkim opisanej przez J. Kunowskiego wyprawy do Kokenhauzu, zakończonej zwy-

⁹ E. Jekabsons, *Miasto Ryga i twierdza Dźwinoujście w czasie wojny polsko-szwedzkiej 1600–1621*, Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska, t. 12: 1998, s. 19–36.

¹⁰ T. Hiärn, *Ehst-, Lyf-, und Lettländischer Geschichte*, [in:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. 1, Riga–Dorpat–Lepzig 1835, s. 1–444.

¹¹ *Bodeckers Chronik. Livländischer und Rigascher Ereignisse. 1593–1638*, bearb. von J. G. L. Napierskiego, Riga 1890.

¹² A. Caune, I. Ose, *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. Gadsimta vācu pīļu leksikons* (Latvijas viduslaiku pilis, 4), Riga 2004, s. 131–136; I. Ose, *Daugavgrīvas cietokšņa būvēsture*, Riga 2007, s. 22–23, 26–29.

¹³ J. Maroń, *Na marginesie tzw. teorii rewolucji w wojskowości*, Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka, t. 47: 1992, s. 313–321; idem, *Militarne aspekty wojny trzydziestoletniej na Śląsku*, Wrocław 2000. W pracy znajdujemy jedynie artykuł Roberta Frosta: *Potop a teoria rewolucji militarnej*, [in:] *Rzeczpospolita w latach Potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, s. 147–166.

cięstwem Litwinów pod Kropimoją. Na wyróżnienie zasługują listy dowódcy litewskiej wyprawy referendarza litewskiego Aleksandra Korwina Gosiewskiego, zeznanie Hansa Bertnika, rajtara szwedzkiego oraz spisy oddziałów litewskich.

Ekspedycja oraz materiały znajdujące się w aneksie zostały opatrzone przypisami, które okazują się niezwykle cenne w lepszym zrozumieniu i poznaniu kampanii roku 1621. W. Walczak i K. Łopatecki włożyli wiele wysiłku, aby informacje zawarte w przypisach ułatwiły czytelnikowi korzystanie z opublikowanych źródeł. W trakcie tej pracy autorzy przypisów nie uniknęły oczywiście pomyłek. Jedną z nich jest stwierdzenie, jakoby w 1625 r., po walkach u ujścia rzeki Awikszy (łot. Aiviekste) do Dźwiny, Litwinom w pościgu za Szwedami udało się opanować Dalen. W rzeczywistości do zdobycia zamku w Dalen doszło dwa lat później w zupełnie innych okolicznościach¹⁴.

Pewnym niedopatrzeniem jest również posługiwanie się przy opisie miejscowości i nazw geograficznych występujących w Inflantach wyłącznie *Słownikiem Geograficznym Królestwa Polskiego*. W efekcie tego można dowiedzieć się, iż zamek w Doblen (łot. Dobele) położony jest na południowy wschód od Mitawy (w rzeczywistości na zachód), Musza to rzeka w Inflantach określana mianem Mucha lub Muhs (oczywiście chodzi o rzekę w Semigalii, a jej nazwy to Kurländische Aa i łot. Lielupe), natomiast Bowsk (niem. Bauske, łot. Bauska) to jakaś miejscowość w powiecie mitawskim (Bowsk w pewnych momentach pełnił rolę siedziby księcia kurlandzkiego Fryderyka). Znacznie lepiej byłoby, gdyby wydawcy korzystali z *Baltisches historisches Ortslexikon*¹⁵. Pozwoliłoby to z pewnością na wyeliminowanie wymienionych wyżej pomyłek.

Na samym końcu W. Walczak i K. Łopatecki publikują niewydane jeszcze dzieła Jana Kunowskiego. Wśród nich znalazły się: *Przedmowa do „Odsieczy smoleńskiej”*, *Lament, Nagrobek temuż, Między cudami świata jako siedem piramid Tak między dziełami wojewodziny Te siedem Cnót, Nie masz Gosiewskie[go] Aleksandra* oraz *Pakta smoleńskie i śmierci wojewody smoleńskiego przyczyna*. Wszystkie te utwory dotyczą osoby Aleksandra Korwina Gosiewskiego i walk z Moskwą o Smoleńsk w latach 1632–1634, w których on uczestniczył. Wydawcy publikując te krótkie dziełka, chcieli przedstawić czytelnikowi wszystkie, pozostające nadal w rękopisie, prace J. Kunowskiego. Cel był to szczytny i godny pochwały. Nie zmienia to jednak faktu, iż materiały dotyczące działań zbrojnych w latach 1632–1634, śmierci Aleksandra Gosiewskiego i oceny jego życiowego dorobku trochę nie pasują do tematyki związanej z tytułową *Ekspedycją inflantską przeciwko Gustawowi Adolfowi*. Poważnym mankamentem opublikowania pozostałych dzieł Kunowskiego jest również brak ich szerszego omówienia, czytelnik nie został bowiem wprowadzony w problematykę walk pod Smoleńskiem oraz biografę Gosiewskiego.

Przechodząc do podsumowania wydania *Ekspedycji inflantskiej* Jana Kunowskiego, należy podkreślić znaczenie tego źródła w poznaniu dziejów wojen polsko-szwedzkich, będących częścią konfliktu o *Dominium Maris Baltici*, jednego z najważniejszych w dziejach nowożytnej Europy. Już z tego względu należy pozytywnie ocenić pracę Wojciecha

¹⁴ Aleksander Korwin Gosiewski do Krzysztofa II Radziwiłła, 14 X 1627 r., pod Dałą (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dział V, nr 4560/IV, s. 12); *Progressus expeditionis Livonica contra Gustavu[s] Sudermania Principem A[nno] 1627* (Kungl. Riksarkivet i Stockholm, Militära ämnessamlingar, Krigshistoriska samlingen, M. 1290, bez paginacji); *Bodeckers*, s. 107; *Sveriges krig*, s. 478–479; H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629*, SMHW, t. 16: 1970, cz. 1, s. 87.

¹⁵ *Baltisches historisches Ortslexikon*, Bd. 2: *Lettland (Südlivland und Kurland)*, hrsg. v. H. Feldmann u. H. von zur Mühlen, Köln–Wien 1990.

Walczaka i Karola Łopateckiego. Obydwaj wydawcy włożyli wiele pracy w omówienie i opracowanie licznych materiałów źródłowych, które znalazły się w książce. Szczególne słowa pochwały należą się K. Łopateckiemu, autorowi wstępu. Pomimo pewnych bibliograficznych braków i wynikających z nich niedostatków i pomyłek ostateczny rezultat jest zadowalający. Czytelnik został w odpowiedni sposób wprowadzony w realia siedemnastowiecznego pisarstwa, wojny polsko-szwedzkiej i rewolucji militarnej. Dlatego, kończąc już, wypada pozytywnie ocenić pracę W. Walczaka i K. Łopateckiego.

Mariusz Balcerek (Toruń)

